

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС СТРАХУВАЛЬНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВОВІДНОСИН ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Сергій Сільченко,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри трудового права
Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків

Стаття присвячена дослідженню окремих елементів правового статусу страхувальників у соціальному страхуванні. Визначається коло таких суб'єктів, розглядається соціально-страхова правосуб'єктність, аналізуються критерії диференціації їх правового становища.

Ключові слова: страхувальник, застрахований, правовий статус, компетенція, диференціація.

Останнім часом увагу науковців привертають питання, пов'язані із забезпеченням найбільш ефективної реалізації конституційних прав громадян, у тому числі на соціальний захист. Важливою складовою створеної в Україні системи соціального забезпечення населення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Врегульоване нормами права, воно існує у формі правових відносин. Склад цих правовідносин у літературі визначають по-різному. Так, В. Андреев виділяв три групи соціально-страхових правовідносин (між органом соціального страхування та підприємством (установою) з приводу формування фонду соціального страхування; між органом соціального страхування та трудящим щодо надання різних видів пенсій, допомоги тощо; між органом соціального страхування й іншими організаціями) пов'язаних із здійсненням функцій матеріального забезпечення трудящих за рахунок коштів соціального страхування [1]. На думку Е. Тучкової, у сфері соціального страхування виникають: урегульовані фінансовим правом відносини між страхувальником і страховиком з приводу сплати внесків до фондів обов'язкового соціального страхування; відносини між роботодавцем і працівником з приводу реалізації останнім права на обов'язкове соціальне страхування; відносини у зв'язку з матеріальним забезпеченням застрахованих у порядку обов'язкового соціального страхування [2]. Обов'язковими учасниками соціально-страхових правовідносин є страхувальники.

Метою цієї статті є дослідження окремих елементів правового статусу страхувальників.

У науці права соціального забезпечення зазначені питання недостатньо досліджені, адже традиційно увага науковців прикута до аналізу юридичного становища фізичних осіб. Окремі питання правового становища страхувальників у вітчизняній правовій науці досліджували Н. Болотіна, М. Боднарук, Б. Сташків, І. Сирота та ін. [3, с. 156–159; 4; 5; 6, с. 90–99].

До числа страхувальників згідно із ст. 6 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування належать роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України. В окремих видах соціального страхування страхувальниками визнають:

- громадян України, які працюють за межами держави та не застраховані в системі соціального страхування країни перебування, за умови сплати страхових внесків у фонди соціального страхування, створені в Україні;
- самозайнятих осіб, які здійснюють підприємницьку, адвокатську, нотаріальну, творчу й іншу діяльність, пов'язану з отриманням доходу. Вони набувають статусу страхувальника (і застрахованого) добровільно, за винятком загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- фонди соціального страхування, органи соціального захисту населення – в системі пенсійного страхування відносно осіб, які отримують допомогу й інші грошові виплати;
- фізичних та юридичних осіб, які використовують працю громадян на підставі цивільно-правових договорів – у соціальному страхуванні на випадок безробіття.

Таке розширення кола страхувальників стало вимушеним, спрямованим на подолан-

ня наслідків впливу світової фінансової кризи. Відповідні зміни до законодавства внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення».

Усі страхувальники володіють правовим статусом, цільовим призначенням якого є створення умов для безперешкодної реалізації застрахованими права на забезпечення за рахунок коштів соціального страхування. У юридичній науці не існує одностайності поглядів щодо його видів, змісту, складових. Заслуговує на увагу поширена думка про визначення правового статусу через правосуб'єктність, основні права й обов'язки, що відображає загальні ознаки, притаманні будь-якому суб'єкту права [7, с. 146; 8, с. 70–72]. Сукупність цих елементів дозволяє визначити умови визнання особи суб'єктом права, здатним реалізовувати власні усвідомлені потреби, інтереси та прагнення, а також окреслити межі правомірної поведінки особи для їх реалізації.

Слід зазначити, що для окремих страхувальників відповідний статус є основним, для інших – додатковим, похідним від статусу застрахованого. Сплата страхових внесків є основним обов'язком страхувальника, який виконують як роботодавці, так і застраховані особи. Проте, якщо перші здійснюють сплату самостійно, реєструючись платниками внесків у фондах соціального страхування, то для других сплата внесків опосередковується діяльністю роботодавця, зобов'язаного утримувати відповідні кошти із заробітної плати (іншого доходу) та вносити їх до фондів. Це зумовлює особливий характер соціально-страхової правосуб'єктності страхувальника, порядок її виникнення. На думку М. Захарова та Е. Тучкової, основним аргументом при визначенні правосуб'єктності у праві соціального забезпечення є такий основоположний принцип, як гарантованість соціального забезпечення кожному як члену суспільства та працівнику внаслідок обов'язкового соціального страхування [9, с. 149]. Це дозволяє нам визначити правосуб'єктність страхувальника як спеціальну, пов'язану з необхідністю сплачувати страхові внески на користь застрахованих.

Правосуб'єктність означає здатність суб'єкта права своїми діями набувати суб'єктивних прав і обов'язків, що є змістом конкретних правовідносин. Вона має абстрактний характер, є потенційною здатністю бути учасником правових відносин. Правосуб'єктність є не природженою, а суспільно-правовою властивістю, а її набуття визнається державою за певною особою. Визнаючи особу правосуб'єктною, держава вста-

новлює критерії визначення її здатності до певного виду діяльності.

Соціально-страхова правосуб'єктність роботодавця є похідною від трудової. За відсутності у чинному Кодексі законів про працю України легальної дефініції роботодавця доцільно звернутися до законодавства про соціальне страхування. Згідно із ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» роботодавцем визнається власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання; фізична особа, яка використовує працю найманих працівників (у тому числі іноземців, які на законних підставах працюють за наймом в Україні); власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародної), філії та представництва, який використовує працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. При цьому зазначимо, що законодавство України про обов'язкове соціальне страхування не встановлює для цивільно-правових власників юридичних осіб прав, обов'язків і відповідальності у цій сфері. Фактично страхувальниками є підприємства, установи, організації, їх відокремлені структурні підрозділи.

Набуття юридичними особами роботодавчої правосуб'єктності пов'язується з двома умовами: існуванням певного нормативно-правового акта, що закріплює підстави її виникнення; адміністративним актом державного органу, що констатує наявність правосуб'єктності у конкретної особи. В нашому випадку таким є акт державної реєстрації.

На думку М. Федорова, правосуб'єктність страхувальника настає з моменту його реєстрації як платника страхових внесків [10, с. 169]. Ця теза щодо роботодавців потребує певного уточнення, адже законодавство України під час реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців не вимагає від них активних дій з постановки на облік у фондах соціального страхування. Цей процес відбувається на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Тому у 2006 р. із законодавства було виключено положення про юридичну відповідальність роботодавців за ухилення їх від реєстрації як платників страхових внесків. Таким чином, ця правосуб'єктність виникає одночасно з цивільно-правовою та трудовою, а ухилитися від її набуття неможливо.

Що стосується фізичних осіб, які не є підприємцями, проте використовують найману

працю, то для набуття ними статусу страхувальника необхідна сукупність таких юридичних фактів: досягнення повноліття та відсутність підстав для обмеження цивільної дієздатності; укладення трудового договору з найманим працівником і його реєстрація в установленому порядку органом державної служби зайнятості; подання заяви робочому органу виконавчої дирекції відповідного фонду соціального страхування про постановку на облік.

Особи, які підлягають страхуванню на добровільних засадах, набувають статусу страхувальника з моменту постановки на облік як платника страхових внесків, а для участі у пенсійному страхуванні – після набрання чинності договору між фізичною особою та територіальним органом Пенсійного фонду України. Він зберігається за добровільно застрахованими особами протягом усього періоду сплати страхових внесків. У разі порушення порядку сплати страхових внесків ці особи знімаються з обліку як платники страхових внесків, тобто втрачають відповідний статус.

Правосуб'єктність державних органів та інших осіб, які беруть участь у наданні певних видів соціального забезпечення чи сприяють фізичним особам у реалізації їх прав у цій сфері, в літературі пропонується визначати через категорію «компетенція» [3, с. 157; 11, с. 110–114]. Зокрема, Н. Болотіна вважає, що компетенція надавачів соціальних виплат і послуг у сфері соціального захисту виявляється у сукупності їх прав та обов'язків, які надаються їм для виконання соціально-захисної функції.

Ми не погоджуємося з таким розумінням правосуб'єктності. На нашу думку, компетенція – це сукупність встановлених в офіційній (юридичній чи неюридичній) формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності тощо [12, с. 196]. Таким чином, здатність до певних юридично значимих дій пропонується ототожнювати з правовою моделлю цих дій, тобто статутними (визначеними законами й іншими нормативно-правовими актами) правами та обов'язками. Натомість вони характеризують зміст правового статусу особи.

Загальний обсяг прав і обов'язків страхувальників визначений законами, що регулюють відносини загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витрата-

ми, зумовленими похованням», ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» тощо).

Зміст правового статусу страхувальника у різних видах соціального страхування може бути зумовлений різними чинниками, зокрема:

- порядком надання матеріального забезпечення та соціальних послуг;
- соціальним статусом працівників, пов'язаних трудовими відносинами з роботодавцем;
- характером господарської діяльності роботодавця, наявністю професійних ризиків для працівників.

Порядок надання матеріального забезпечення та соціальних послуг у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування породжує додаткові зобов'язання для роботодавців. Це, зокрема, стосується страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, що є найбільш наближеним до працівника, а страхові випадки трапляються найчастіше. Тому на роботодавця покладається обов'язок із виплати допомоги та надання соціальних послуг у рахунок сплати страхових внесків. Страхувальники, які не використовують найману працю, забезпечуються безпосередньо з Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності як застраховані особи.

Соціальний статус застрахованих, які перебувають у трудових відносинах із страхувальником, значною мірою впливає на розмір страхових внесків. Відповідно до Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» встановлено диференційований підхід до визначення розміру страхових внесків залежно від суб'єктного складу трудових правовідносин. Заслугує на увагу диференціація у системі соціального страхування на випадок безробіття. За загальним правилом страховий внесок для роботодавця визначений у розмірі 1,6 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, грошового забезпечення військовослужбовців, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», виплату доходу (прибутку) за договорами цивільно-правового характеру та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб. На підприємствах і в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів

становить не менше 50 % загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 % суми витрат на оплату праці, роботодавці звільняються від сплати внесків у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів. Роботодавці підприємств та організацій товариств УТОГ і УТОС звільняються від сплати внесків на соціальне страхування на випадок безробіття, а внески у системі соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності вони сплачують у розмірі 0,4 % суми фактичних витрат на оплату праці (на відміну від 1,4 % для інших страхувальників). Аналогічні пільги передбачені в інших видах загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Характер господарської діяльності також впливає на розмір страхових внесків страхувальника. Так, страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, встановлюються відповідно до класу професійного ризику виробництва. На сьогодні передбачено 67 класів з диференціацією розміру страхових внесків від 0,56 до 13,5 % суми фактичних витрат на оплату праці. Для окремих галузей економіки, наприклад сільського господарства, відкритого видобутку руд, встановлені спеціальні тарифи.

Спеціальні правила обчислення страхових внесків на пенсійне страхування передбачені для підприємств цивільної авіації, що використовують працю членів екіпажів повітряних суден. Щодо цієї категорії збір на пенсійне страхування встановлено у розмірі 42 % суми витрат на оплату праці. Натомість загальний тариф на сьогодні становить 33,2 %.

Висновки

Правове регулювання отримання юридичного статусу страхувальників, а також визначення його обсягу й особливостей покликане забезпечити найбільш сприятливий механізм реалізації прав людини на соціальне забезпечення в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування. Враховуючи принципові відмінності між правовим

становищем роботодавців та інших осіб, які зобов'язані сплачувати страхові внески на обов'язкове соціальне страхування, пропонуємо зберігати різний порядок взяття на облік страхувальників у фондах соціального страхування. Оскільки роботодавці, які не мають статусу суб'єкта господарювання, не підлягають державній реєстрації, а лише зобов'язані реєструвати укладені трудові договори в органах державної служби зайнятості, слід на законодавчому рівні запровадити механізм прийняття їх на облік як платників внесків на підставі повідомлення від державної служби зайнятості, не вимагаючи подання ними окремої заяви про взяття на облік. У разі ж запровадження єдиного соціального внеску з відповідним механізмом його адміністрування процедура взяття на облік усіх платників має бути уніфікована.

Література

1. Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. – М., 1962. – 65 с.
2. Тучкова Э. Г. Обеспечение права работников на обязательное социальное страхование // Аналитический вестник. – М., 2004. – № 5. – С. 13–27.
3. Болотина Н. Б. Право соціального захисту України. – К., 2005. – 615 с.
4. Боднарук М. Суб'єкти правовідносин у сфері державного соціального страхування // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 5. – С. 71–76.
5. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине. – Х., 2005. – 432 с.
6. Сташків Б. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення // Право України. – 2003. – № 2. – С. 39–44.
7. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – 187 с.
8. Право социального обеспечения / Под ред. К. Н. Гусова. – М., 2001. – 328 с.
9. Захаров М. Л., Тучкова Э. Г. Право социального обеспечения России. – М., 2004. – 608 с.
10. Федорова М. Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: Дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2003. – 362 с.
11. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. – М., 1986. – 175 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 2001. – Т. 3. – 792 с.

The article covers the research of defined elements of insurers' legal status in the social insurance. The range of these subjects is specified, social insurance legal personality is examined, the criteria of differentiation of their legal status is analyzed.

Статья посвящена исследованию отдельных элементов правового статуса страхователей в социальном страховании. Определен круг таких субъектов, рассмотрена социальная-страховая правоспособность, проанализированы критерии дифференциации их правового положения.

